



Avgjørende år

Taler

H. O. Christophersen

Omstendigheter

Foredrag om mennesket i atom- og velferdsstaten

- 1 «Avgjørende år» har vi kalt dette foredrag. Vil året 1956 bli et avgjørende år for oss? Vil det markere et skille? Vil det bli stående i vår historie som uttrykk for noe som er av avgjørende betydning for oss?
- 5 Vi vet det ikke ennå. Vi vet bare at i de år som har gått siden krigen, har det vært en rask vekst i vårt samfunn bort fra de ideer og idealer som vårt frie folkestyre opprinnelig ble grunnlagt på. Individets frie og ansvarlige personlighet var kjernen i dette system. Delt var denne frie og ansvarlige personlighet vår grunnlov tok sikte på å verne og gi vilkår for sunn vekst. I dag er den
- 10 menneskelige personlighet på mange vesentlige felter satt ut av funksjon. Den er hemmet og tilsnøret på alle slags kunstige vis. Istedenfor vårt gamle personlighetspregede frihetssamfunn har vi fått et gjennomorganisert levestandardssamfunn. Både friheten og ansvaret er for en stor del borte. Vi er i ferd med å undergrave oss selv. Greier vi ikke å stanse denne utviklingen, vil vårt
- 15 frie folkestyre gradvis forlates til en utvortes velferdsstat som mangler den indre sinnets trygghet og den ekte menneskelige samfølelse som bare et fritt personlighetstiliv kan skape.

- Vi vet ikke om den katastrofe vi frykter, vil komme i år, eller neste år, eller året
- 20 deretter. Vi vet heller ikke om det vil lykkes oss å vende utviklingen, om vi vil make å legge opp, og følge en ny kurs, så vi kan unngå det forlis vi driver mot. Vi vet bare at blant de år som kommer, vil det være ett som vil bli stående i vår historie som et merkeår på noe godt eller noe ondt. La oss håpe at det blir et godt merkeår. Og la oss alle gjøre hva vi kan for å verge oss mot den katastrofe vi
- 25 frykter. For det er bare gjennom en forening av alle gode krefter at den kan unngås.

Den utvikling bort fra oss selv som vi kan spore, er dobbelt farlig fordi den
30 foregår i nesten umerkelige etapper. Prisloven for noen år siden skapte riktignok
et visst oppstyr. Men ellers har de fleste endringer av betenkelig art, når de sees
hver for seg. vært forholdsvis plausible og tilsynelatende uskyldige, eller endog
nødvendige. Og de har vært tåkelagt med så mange bortforklarende ord at folk
flest ikke har hatt noen ytre foranledning til å stanse opp og spørre seg selv hvor
35 det hele bærer hen. Vi har vært så slappe i vår reaksjon at det nye system så å si
har kunnet lures og lirkes inn på oss.

Jeg sa det «nye system». Den gradvise omforming av vårt samfunn som har
skjedd i årene etter krigen, er nemlig noe mer enn en rekke ønskelige eller
40 uunngåelige endringer i et ellers grunnfestet system. Det er faktisk et nytt
system som etter hvert er skapt. Vårt samfunn er ved å skifte ham. Som slangen
har det ennå mens det bærer sin gamle hans til skue, fått en ny ham som en dag
plutselig og ubluferdig vil bryte igjennom. De tusen små endringer kan se nokså
uskyldige ut når de sees hver for seg. Men de virker kumulativt, med stigende
45 styrke, gjennom sin sum. Og når de alle legges sammen, blir summen ganske
oppsiktsvekkende.

Mange vil innvende: Men vi har da etter krigen opplevd en sterk materiell
utvikling. Vår produksjonskapasitet er større enn noensinne. Hele folket er i
50 arbeid. Vår handelsflåte seiler på alle hav, og med større utbytte enn noen gang
for. Vår levestandard er jevnt over meget høyere enn den noensinne før har vært.

Alt dette er på en måte riktig. Utvortes sett har det etter krigen vært en betydelig
55 materiell utfoldelse i vårt land. Men i denne utviklingen har det vært mange
unormale momenter av avgjørende betydning. Blant annet har store
økonomiske tilskudd fra et annet land - tilskudd som for lengst er opphørt -
vært en viktig forutsetning for denne materielle utfoldelse. Vi har til dels levd på
gaver. Og vi har i høy grad levd over evne. Vår velstand er en kalket grav, en
60 smukk overflate som dekker over et usunt fundament.

For denne illusoriske velstand har vi kjøpt vår såkalte «velferd». Vi har alle vært
med på å bygge opp vår moderne velferdsstat. Den skyldes ikke noe enkelt
politisk parti, ikke noen enkelt gruppe eller klasse i vårt samfunn. Vi sitter alle
65 med æren, eller vanæren. Denne velferd er utvilsomt en god ting så langt den er
forenlig med et fritt og sterkt personlighetsliv, og dersom den forer til virkelig

menneskelig trygghet. Det er fremdeles mange sosiale tiltak som det ville være riktig og forsvarlig å gjennomføre. Men dersom denne velferd gjør oss til sosiale droner, til velferdsroboter, blir den en snikende tæring som må bekjempes. Til dette kommer at der er en selvfølgelig forutsetning som enhver sunn oppbygging av en moderne velferdsstat må gjøres avhengig av: Vi må ha råd til den.

Men viktigere er det at den ytre - og til dels illusoriske - velstand vi har kjøpt vår sosiale velferd med, selv har vært kjøpt for en betenkelig høy pris. Vi har i stor utstrekning betalt for den med våre ideer og idealer, med våre dyreste grunnsetninger. Stykke for stykke har vi gitt fra oss de edleste deler av vårt politiske arvegods. Ville vi slå oss på vårt bryst og tale i den høye stil, kunne vi si at vi har kjøpt vår egen og våre barns ytre velferd for våre fedres frihet. I små og store ting har vi gått på akkord med oss selv.

Dette er ikke bare umoralsk. Det er også, selv fra et snevert økonomisk synspunkt sett, direkte tåpelig. For de fleste av oss har vel fremdeles den tro at vi kunne ha oppnådd en større, og fremfor alt reellere - velstand ved å holde fast ved de prinsipper for fritt sosialt samliv som vårt folkestyrte samfunn fra først av har vært bygget på.

Denne oppsmuldring av våre verdier, denne pulverisering av våre politiske prinsipper har foregått med en truende internasjonal situasjon som bakgrunn. Vi har levd i skyggen av verdensomspennende begivenheter. Sjelden har suset av historiens vinge vært hørt så sterkt som i vår egen generasjon. I løpet av den første halvdel av vårt eget århundre har det skjedd uendelig meget mer enn i noe tidligere hundreår i verdenshistorien. I det forrige århundre, i en forholdsvis rolig tid, talte dikterne og idéførerne ofte henført om «historiens drønn». Ved siste århundreskifte talte en av dem om «det episke gys» som da gikk gjennom tiden. Vi bruker ikke lett så sterke ord i dag. Vi er kanskje blitt for realistiske til det. Men vi har utvilsomt vært med på begivenheter som kunne gjøre det rimelig for oss å bruke slike ord. Vi kunne i dag, om vår egen tid, uten blusel anvende Welhavens ord fra tiden omkring februarrevolusjonen:

Saa lummertung, saa fuld af Uveirsgru
har sjelden Luften ruget over Jorden,
som Tidens Skyer som fortættes nu
og føde Angster for den nære Torden.

I store begivenheter ligger utvilsomt en mektig stimulans. De setter våre sinn i opprør. De får oss til å konsentrere oss om de vesentlige ting. Den unge engelske
110 dikter Wordsworth sa like etter at den store franske revolusjon var brutt ut, og før terroren hadde satt inn: «Hvor herlig i sådan tid å være til. Og å være ung, er selve himmelen.» Der er unektelig appell i store hendelser.

Men samtidig øver slike begivenheter et så voldsomt press på våre sinn at vi står i
115 fare for å tape våre følelsers elastisitet. En strikk som blir tøydd for langt og for lenge, mister etter hvert sin spennkraft. Slik har det muligens gått med oss. Dette er, kan hende, forklaringen på den manglende evne til reaksjon som vi kan spore hos mange mennesker, og på den svinnende sans for de offentlige ting, den nesten sykelige trang til privatliv, som også blir mer og mer merkbar hos
120 menneskene omkring oss.

Har vi, på tross av tidens nesten umenneskelige press, ennå livskraft nok til å ta oss sammen, til å følge appellen i tiden, til å ta verden - den store som den hjemlige - inn over oss, og gjøre noe med den? Den gamle greske vismann
125 Aristoteles sier et sted at et samfunn eksisterer for edle samhandlingers skyld. Har vi, som lever i Norge i dag, evne og vilje til slike virkelige statshandlinger? Har vi overbevisning, kraft og ungdom til de gjerninger som vil gjøre vårt samfunn til et virkelig samfunn, og vår stat til en god stat? Materiell trivsel og økonomisk sikkerhet hører naturlig med til den gode stat. Men denne trivsel må
130 ha et reelt grunnlag. Og så må vi aldri glemme at ekte nasjonal storhet først og fremst består i ideer, idealer, prinsipper, i alt som skaper virkelig åndelig fremgang, og bare i annen rekke i økonomiske interesser og materiell utfoldelse.

Et blikk på vår nyere historie er nok til å overbevise oss om at det er noen ganske
135 bestemte ideer og idealer som har vært grunnlaget for vår nasjonale vekst i de siste halvannet hundre år. Disse ideer og idealer hang alle sammen med den forestilling at mennesket har en fri og ansvarlig personlighet. Utfoldelsen av denne personlighet i det man kunne kalle «det gode liv», var den ekte demokratiske stats hovedformål. Disse ideer og idealer, som var en arv fra den
140 vesteuropeiske liberalisme i politikk og økonomi, var selve sentralnervesystemet i den norske frihetsstat som ble bygd opp i, løpet av det forrige århundre.

Det er denne ærerike frihetsstat vi i dag er i ferd med å oppgi til fordel for en åndelig forarmet velferdsstat, en levestandardsstat som nokså ensidig appellerer

til menneskenes snevre materielle interesser og ikke til deres naturlige trang til selvutfoldelse og selvoppofrelse. Vår økonomiske levestandard er på mange vis blitt hevet. Men vår standard som fullborgere av et samfunn, som frie, opplyste, aktive individer i en naturlig sosial sammenheng, er senket i foruroligende grad.

150

Menneskelig trygghet, særlig som indre trygghet, som trygghet i sinnet, er utvilsomt et kostelig gode. Men denne trygghet består ikke bare i utvortes velferd. Og den kan aldri kjøpes på bekostning av friheten. Friheten er den eneste absolutte sosiale verdi. Den som foretrekker sikkerhet for frihet; bryter

155 med det grunnsyn som inspirerte de menn som i de siste 150 år førte an i oppbyggingen av vårt samfunn.

160

Vi har som nordmenn en umistelig arv av politiske prinsipper. Disse prinsipper har i praksis vist at de har evne til å regulere på en tilfredsstillende måte det organiserte samliv mellom mennesker i et fritt samfunn. Vi må stå vakt om disse prinsipper. Vi må sørge for at de ikke går under i tidens kaos. Men vårt problem er ikke bare å bevare disse prinsipper mest mulig intakt. Vi må gi dem en konstruktiv anvendelse på de nye situasjoner som oppstår.

165

Det har ingen hensikt å sette seg ned i konservativ urokkelighet og stirre seg blind på enhver historisk forsiring disse prinsipper kan ha fått i tidens løp. Prinsipper skal ikke bare dyrkes. De skal leves, omsettes i handling. Nye tider og nye situasjoner krever utvilsomt en viss smidighet i deres anvendelse. Skal et prinsipp være levedyktig, må det eie en viss tilpasningsevne. Vi må selv vise

170 oppfinnsomhet og, hvor det trenges, evne til rask improvisasjon, så vel som ærbødighet mot det som er vesentlig og uunnværlig i våre prinsipper. Det er bare en slik liberal holdning med fotfeste i tradisjonen som i det lange løp kan gi tilstrekkelig seighet og styrke.

175

Ethvert levende samfunn finner i sin historie en inspirasjon, en visdom, en lære. Det kan også vi finne i vår historie. I dagens brokete situasjon burde vi ikke forsømme denne kilde til besinnelse og berikelse. Vi har i vår nyere historie hatt mange skinnende merkeår, og enkelte dystre skjebneår. Når vi nevner år som 1814, 1837, 1884, 1905, 1940, 1945, stiger det sterke og inspirerende - og til dels

180 skremmende - bilder frem for oss, bilder som samtidig gjør klart for oss hvor meget av vår arv vi alt har forspilt. Disse merkeår er en skinnende fjellrekke i vår historie. De er selve den sterke Kjølen i vårt historiske landskap. De gir oss et betagende syn, over dagens tåke. La oss se litt på disse år, på hva de har betydd,

185 hva de betyr, og hva de burde bety.

Den dramatiske opptakt til vår moderne historie gjøres som kjent bededagen den 25. februar 1814. I alle landets kirker ble på den dagen følgende spørsmål stilt til menighetene fra prekestolen: «Sverger I at hævde Norges Selvstændighed
190 og at vaage Liv og Blod for det elskede Fædreland?» Det burde gi oss en dyp tilfredsstillelse at den revolusjon som året 1814 kom til å stå for i vår historie, begynte med en personlig forpliktelse i eds form av hver norsk mann og kvinne. Frihetsverket engasjerer fra første stund den enkelte i hans personlige egenskap.

195 Grunnloven var kronen på dette frihetsverk, grunnloven som gjennom mer enn hundre år hadde hedersplassen i vårt folks bevissthet, og som til tider var nær ved å bli en politisk avgud. Nå er den tid for lengst forbi da folk flest i dette land hadde Grunnloven i glass og ramme på veggen. Det ville kanskje ikke være av veien om denne gode gamle skikk kom i hevd igjen. Ikke minst trenger vi i dag å
200 minnes om Grunnlovens klare bestemmelser til vern om individets frihet. Det burde lages hustavler av disse bestemmelser som i vår egen tid er blitt så sørgelig gjennomhullet.

For hva leser vi ikke i Grunnloven? «Ingen kan dømmes uden efter Lov, eller
205 straffes uden efter Dom», heter det i § 96. I § 97 leser vi videre: «Ingen Lov maa gives tilbagevirkende Kraft». Og § 105 lyder slik: «Fordrer Statens Tarv, at nogen maa afgive sin rørlige eller urørlige Eiendom til offentligt Brug, saa bør han have fuld Erstatning af Statskassen». I disse bestemmelser og i bestemmelsen i § 100 om at «Trykkefrihed bør finde Sted», henger vår
210 personlige frihet som i en gyng. Svekkes disse bestemmelser ut over en viss grense, glipper taket, og hele vårt frie demokrati faller sammen.

Dessverre kunne ikke grunnlovsmennene av 1814 forutse den utvikling i retning av et stadig mer komplisert statsmaskineri som vi har opplevd i vårt
215 århundre, og som har vært en ytre - og til dels plausibel - foranledning til den overhåndstagende delegasjon av lovgiverens myndighet til forvaltningsorganene som særmerker vår politiske situasjon i dag. Det finnes derfor i Grunnloven ikke noe uttrykkelig vern mot en utidig og overdreven bruk av en slik fremgangsmåte. Formelt ville vi utvilsomt ha stått sterkere i dag dersom
220 Grunnloven hadde hatt paragrafer som rammet også dette forhold.

Men stort sett må vi si at forfatningsmennene av 1814 på en tilfredsstillende

225 måte løste den største av sine oppgaver: Å gjøre Grunnloven til et vern om
individets frihet. For å underbygge dette vern skapte Grunnloven også
uavhengige domstoler som ble pålagt plikt til å prøve gyldigheten av lover og
administrative forordninger. Det er en konsekvens av denne prøvningsrett at
domstolene skal sette til side som ugyldig enhver lovbestemmelse som i strid
med Grunnlovens regler krenker den enkeltes rett. Det var bl.a. denne
230 konstitusjonelle myndighet Høyesterett påberopte seg i desember 1940 da
konflikten med de tyske okkupasjonsmyndigheter ble akutt.

Jeg minnes for øvrig fra den senere okkupasjonstid en liten scene som på en
avslørende måte ga meg et klart inntrykk av den vesentlige rolle Grunnloven og
235 Høyesterett spiller i vårt politiske system. En av våre mest aktive jurister hadde
fått i oppdrag å konsipere en bestemt sektor i en av de anordninger som skulle
gjøres gjeldende for den umiddelbare etterkrigstid. Da jeg skulle hente hans
konsept, leste han selv opp for meg et par av de paragrafer som hadde voldt ham
mest hodebry. Det var tydelig at disse kom i konflikt med Grunnlovens
240 prinsipper. Juristen kastet da også irritert blyanten på bordet og sa: «Den
fordømte Grunnloven». Men så tilføyde han: «Vi får jo se hvor langt
Høyesterett er villig til å gå». Jeg unnlater ikke å nevne at vedkommende jurist
har spilt en dominerende rolle i vår senere politikk.

245 Denne form for kynisme overfor Grunnloven og våre domstoler er i dag ikke
ualminnelig blant det nye systems arkitekter og ingeniører. Dette viser hvor
nødvendig det er at domstolene er på vakt, at de ikke lar seg imponere av statens
makt, og at de i sin håndhevelse av Grunnlovens bestemmelser ikke lar seg
forlede til å vise lemfeldighet overfor de utøvende myndigheter.

250 La oss fortsette vår historiske kavalkade et stykke lenger ned i tiden. Vårt unge
demokrati kunne ikke ha funksjonert etter sin hensikt i et så uensartet land som
Norge, med en så individualistisk befolkning, uten en rask utbygging av et sterkt
kommunalt selvstyre. Grunnlaget for et utstrakt lokalt selvstyre ble lagt med de
255 første formannskapslover, som kom i 1837, det neste merkeår i vår nyere
historie. Formannskapslovene fullender Grunnlovens verk. De betegner et
vesentlig sosialpolitisk gjennombrudd. Spesielt ga de kommunene en meget fri
økonomisk stilling. Senere ble denne frihet utsatt for et sterkt press, særlig i de
vanskelige år etter den første verdenskrig. Blant annet utnyttet enkelte
260 kommuner sin selvstendighet til uansvarlige gjeldsdannelser. Nye lover som
skulle demme opp for ansvarsløsheten, ble nødvendige. Men de tilleggslover

som i 1920- og 1930-årene forsøkte å bøte på de usunne sider ved det kommunale selvstyre, kom ikke på noen avgjørende måte til å bryte med det selvstendighetsprinsipp som var blitt knesatt i 1837. Den dag i dag har kommunene i vårt land, iallfall på papiret, en større selvstendighet enn kommunene i noe annet land som det kan være naturlig for Norge å sammenligne seg med. Det lokale selvstyre er selv i dag kanskje den sterkeste støtte for vårt frie demokrati.

270

Men den sterke sentralisering av vår økonomi som har vært følgen av de siste tyve års politikk her hjemme, er ved å gjøre kommunenes selvstendighet, som fremdeles er stor på papiret, til ikke så lite av en illusjon. Utbyggingen av vår samferdsel og av velferdsstaten har pålagt kommunene veldige utgifter som de selv bare har hatt begrenset herredømme over. Samtidig er kommunenes lånerett blitt sterkt beskåret. Dette har vært en vesentlig finansiell fordel for staten, men har gjort det vanskelig, ja, av og til umulig, for kommunene å utbygge sin økonomi på en naturlig og regningssvarende måte. Der er i dag, som følge av den overhåndtagende sentralisering av vårt økonomiske liv, en økende spenning mellom staten og kommunene. I den tautrekking dette fører til, er kommunene på forhånd dømt til nesten alltid å trekke det korteste strå.

280

Vi ser altså at samtidig som Grunnlovens bestemmelser til vern om individets frihet er blitt uthulet, er det lovverk som omhegner kommunenes selvstendighet, blitt stekt svekket. På begge felter er en meget betenkelig utvikling i gang. Et fysisk og befolkningsmessig så oppdelt land som Norge kan ikke puste naturlig uten en aktiv individualisme og et levende selvstyre for kommunene.

285

Vernet av Grunnloven og stimulert av formannskapslovene, fant det i midten av forrige århundre sted en sterk økonomisk og kulturell utbygging av vårt land. Det var selvfordypelsens og selvutfoldelsens år. De senere merkeår i vår historie er preget ikke så meget av den indre som av den ytre politikk. Slik var det i 1884, i 1905, i 1940 og i 1945. Men disse år fikk likevel en til dels skjebnesvanger innflytelse på den indre politikk.

290

295

Året 1884 var først og fremst et selvhevdelsens år. Men kreftenes spill i unionsstriden med Sverige førte til at det parlamentariske system ble innført i vårt land. Forutsetningen for denne styreskikk var et sterkt storting. I fortsettelsen kom parlamentarismen til å bety en ytterligere styrkelse av

300

Stortingets makt vis-à-vis de utøvende myndigheter.

305 Parlamentarismen var en naturlig følge av den spente politiske situasjon i 1880-
årene. Men den betegnet et brudd med den linje i forfatningsutviklingen som
vårt land inntil da hadde fulgt. Opprinnelig hadde det amerikanske system, med
en skreven grunnlov og et skarpt skille mellom de konstitusjonelle myndigheter,
vært hovedmønsteret for vårt norske demokrati. Med parlamentarismen slo vi
inn på den britiske linje, som forutsetter stor politisk modenhet hos det folk
310 som skal følge den, og som lett kommer i konflikt med et system som bygger på
en skreven grunnlov.

Vi kan vel si at vi i slutten av det forrige århundre litt for ukritisk slo inn på
parlamentarismens vei. Vi har grunn til å spørre oss selv om denne vei har vært
315 heldig for vårt folk, om ikke parlamentarismen kan ha vært et av de
instrumenter som har vært misbrukt til å uthule Grunnlovens vern om den
enkeltes frihet. Det var neppe for ingen ting at mange av våre varmeste og
kyndigste patrioter like etter den 9. april 1940 begynte å spørre seg selv om ikke
vår parlamentariske praksis trengte til en radikal nyorientering i amerikansk eller
320 sveitsisk retning.

Personlig tror jeg nok man kan si at det parlamentariske system stort sett har
virket etter sin hensikt i vårt land. Det har iallfall gitt Stortinget en sterk
utgangsposisjon i den maktkamp med de forvaltende myndigheter som mer og
325 mer synes å bli en nødvendighet. Men samtidig ga det Stortinget et grunnlag for
det overdrevne stortingsregjereri, den posekikkerske innblanding i
detaljsspørsmål, som i mellomkrigstiden gjorde det besværlig å puste i vårt
politiske liv. Og det var utvilsomt denne tendens hos Stortinget til regjereri i det
små som gjorde at vi til å begynne med uten synderlig motstand gikk med på
330 den delegasjon av myndighet fra Stortinget til andre organer som nå har tatt
overhånd. 1884 og parlamentarismen er derfor fremdeles et åpent spørsmål i
vårt land.

De senere merkeår i vår historie, 1905, 1940 og 1945, ligger så tett opp til dagens
335 begivenheter at det i denne forbindelse ikke er nødvendig å dvele ved dem. Det
som preger disse år, og som har gjort at de omveltninger de står for, i sin sum har
vært heldige for vårt land, er den energiske anvendelse på nye situasjoner av de
opprinnelige og bærende prinsipper i vårt frie demokratiske system. Det var
arven fra 1814 og 1837 som gjorde det mulig for oss å komme frelst gjennom

disse skjebnear. Men denne arven er, som sagt, i dag delvis oppspist.

På en liten tilstelling som den gamle hjemmefrontledelse hadde i fjor på ti-års dagen for frigjøringen, sa Paal Berg i en kort tale bl.a. følgende: «Det er et annet
345 Norge vi har for oss i dag enn det vi hadde før krigen.» Hans mening var utvilsomt at det var et nytt og bedre Norge vi nå hadde. Det er meget som kunne berettigje et slikt lyssyn i en feststund da man først og fremst mintes en overstått fare. Men samtidig er det sant at dagens Norge er nytt og annerledes også på en uheldig måte. La oss se litt nærmere på de store trekk i det billede av
350 vårt land vi i dag har for øynene.

Det er utvilsomt staten, den moderne monstrum-stat med den umettelige appetitt, som ruver mest i billedet. Staten er allestedsnærværende og altoppslukende. Gjennom en omfattende samordnings- og utjevningsprosess
355 har det lyktes den å tilrane seg en økonomisk makt som staten aldri tidligere har hatt i vår del av verden.

Det som er karakteristisk for staten som organisasjon, er at den er universel: Vi er alle medlemmer av den. Alle andre organisasjoner er partielle, skapt ut fra en
360 bestemt gruppes behov. I et fritt demokrati skal vi alle være likeverdige medlemmer av staten. Og staten skal dertil være et vern om den enkeltes frihet. Slik var det for våre grunnlovsmenn. Men på tross av dette har de som driver staten i dag - og som dessverre ofte gjør det for egen regning - en større makt enn noen eneveldig despot i det 17. eller 18. århundre. Det gamle fyrstelige enevelde
365 respekterte iallfall i ganske stor utstrekning den private eiendomsrett. I dag er det ingen faste grenser for statens inngrep i denne helt fundamentale menneskerettighet. Den private eiendomsrett er i dag ikke bare beklippet og tilstusset på allehånde vis. Den er skadd i selve sin nerve. Den aksepteres ikke lenger engang i prinsippet. Det har gått tæring i den. Den er i ferd med å lide en
370 langsom død. Det er de tusen overgrep på dette område som har lagt grunnen til statens materielle makt i dag.

På samme måte er det gått med likheten. Det foregår riktignok i den moderne velferdsstat en utjevning mellom individer, grupper og interesser. Men det er en
375 tendensiøs utjevning som ikke har noe med det opprinnelige likhetsprinsipp å gjøre. Visse grupper av folket blir utsatt for økonomisk trakassering. De får ikke rimelige sjanser til å utfolde seg. De gjøres til gjenstand for en nærgående særbehandling. Og altfor ofte opplever vi at staten tar fra de virksomme og

380 initiativrike og gir til de likesæle og fantasiløse. Arbeidssurheten blir premi-
mens risikoviljen blir tynt og arbeidslysten lammet. Den sunne likhet, som vår
grunnlov tok sikte på, var ikke en likhet i nytelse. Det var heller ikke en likhet i
ytelse, for det ville jo ha vært en umulighet å gjennomføre i praksis. Det var en
385 likhet som først og fremst besto i lik sjanse for hver enkelt -- altså også for de
begavede og arbeidslystne - til å nå toppen av sin yte-evne. Denne form for
likhet er ikke et snørliv for friheten, men tvert imot et springbrett for den.

Vi smiler ofte overbærende av den gamle patriarkalske enevoldsstat, og med god
grunn. Men det moderne velferdsdemokrati er i fullt så høy grad som det gamle
390 enevelde et formynderstyre. Staten er den dirigerende hjerne, og dens
tjenestemenn griper inn på flere vitale felter enn det gamle enevelde gjorde.

Gjennom samordning, utjevning og formynderskap har staten gjort seg
gjeldende som den dominerende kraft i vårt sosiale liv. Staten nøyer seg ikke
395 lenger med den bakgrunnsfunksjon den ble tildelt i vår grunnlov. Den spiller
hovedrollen og står lengst fremme på scenen. Sentraladministrasjonens vekst er
et ytre uttrykk for dette. I løpet av femti år er antallet av departementer blitt så å
si fordoblet. Antallet av avdelinger og kontorer i departementene er i samme tid
blitt mer enn firedoblet, og antallet av funksjonærer seksdoblet. Vi har i dag om
400 lag to hundre «byråer» i vår sentraladministrasjon. Fra disse kontorer styres vårt
land med minutøs påpasselighet og ofte med fanatisk trosiver. Vårt lovpriste
folkestyre er blitt et kontorstyre.

La meg med én gang si at ikke alle tjenestemenn ser denne utvikling med glede.
405 Mange av dem føler seg sikkert brydd ved den makt som legges i hendene på
dem. Det er fra gammelt av god tó i vår embedsstand. Den bygger på en fin
tradisjon. Den er til dels blitt manøvrert inn i en politisk maktstilling den ikke
har ønsket. Men det er naturligvis ikke til å unngå at mange blir beruset av
makten og utnytter den til det ytterste, Likevel er det ikke først og fremst
410 embeds- og tjenestemennene vi skal klandre. De er bare et redskap. Skylden
ligger hos oss selv som lettsindig og på uklare premisser har gitt fra oss makten
innenfor det som engang var vårt frie folkestyre.

Det siste skritt i utbyggingen av det nye system er som bekjent den enorme
415 styrkelse av statsministerens kontor. Dette «kontor» synes nå å ta sikte på å bli
et dominerende superdepartement. Vi har fått et statssekretariat nesten i
amerikansk stil. Men i Amerika er det statsoverhodet, presidenten, som har et

420 slikt sekretariat. Vår statsminister kan på ingen måte sidestilles med den
amerikanske president. Til dette kommer at vi i vårt land, til forskjell fra
Amerika, har et parlamentarisk system som det kan bli vanskelig å inkorporere
det nye statssekretariat i. Riktignok har vi ennå ikke fått en super-statssekretær,
men han kommer nok. Vi har på vårt statstre podet inn en kvist fra et fremmed
tre. Det er grunn til å frykte for at denne podekvist kan bli et så mektig skudd på
425 den gamle stamme at den kan komme til å forandre treets karakter og kontur. Vi
kan ha forskjellig mening om statsrådenes parlamentariske ansvar. Men det er
iallfall et faktum at vi har basert vår statsskikk på dette prinsipp. Det er farlig å
pulverisere dette ansvar. Vi kan komme derhen at statsrådene blir nikkedukker
for en hjernetrust som tenker for dem, som trekker i trådene, og som
430 ovenikjøpet kan gjøre dette bak kulissene og forholdsvis ansvarsløst. Det nye
departement som er i emning, tar tydeligvis sikte på å bli selve den dirigerende
sentralhjerne i det nye system.

Men det er ikke bare statens voksende makt som har gjort at vårt frie demokrati
435 har endret karakter. Vårt samfunn er i løpet av de siste par generasjoner blitt et
utpreget organisasjonssamfunn. I det virkelige demokrati har det alltid vært
sterke etiske og religiøse organisasjoner. Det ligger videre i demokratiets natur at
det må føre til sterke politiske organisasjoner, særlig i form av politiske partier.
Det er ikke disse organisasjoner som representerer noe nytt. Det nye trekk i
440 billedet er de økonomiske organisasjoner på yrkes- og interessebasis. Disse
organisasjoner er i det moderne samfunn blitt en støtpute mellom den enkelte
og staten. I tillegg til det tradisjonelle problem sona knytter seg til forholdet
mellom den enkelte og staten, har vi i det moderne samfunn fått en rekke nye
problemer som knytter seg nye lojalitetsforhold som er en følge av
445 organisasjonsvesenet. Vi har eksempler i de problemer som knytter seg til
forholdet mellom den enkelte og organisasjonen, til forholdet mellom
organisasjonen og staten og til forholdet mellom organisasjonene innbyrdes.

Organisasjonssamfunnets fremvekst har vært både et gode og et onde. På mange
450 vis har ikke minst de økonomiske organisasjoner gitt det moderne samfunn en
viss seighet og indre sammenheng. Disse organisasjoner har vært med på å
forhindre samfunnet i å bli en udifferensiert atomistisk masse. Under krigen
viste det seg f. eks. i vårt land at organisasjonene hadde en større motstandskraft
mot undertrykkelsen enn de politiske institusjoner. Til dette kommer at
455 organisasjonene i noen utstrekning har demmet opp for statens voksende makt.
Der er et latent spenningsforhold mellom organisasjonene og staten som stadig

mer kommer til politisk uttrykk.

460 Men på andre måter har den overdrevne organisering av vårt samfunn vært
betenkelig. Vårt frie folkestyre er basert på den enkeltes rett og på den enkeltes
plikt. Organisasjonene tar ofte både retten og plikten bort fra individet. Den
umyndiggjør den enkelte, som til overmål på forhånd langt på vei er
umyndiggjort av staten. En sunn og frisk individualisme blir vanskeliggjort i et
465 gjennomorganisert samfunn. Så stor makt har organisasjonene i dag at man
kunne våge den påstand at den korporative - fascistiske - stat ikke er langt borte.

Det er en spesiell side ved organisasjonsstaten som i dag representerer en særlig
fare. En enkelt hovedgruppe i samfunnet kan organisere seg så godt at den kan
470 opptre utad gjennom et politisk parti som tjener den. Dersom dette parti sitter
med makten, kan vi få den situasjon at en enkelt interesse-organisasjon - som på
ingen måte behøver å representere en majoritet i folket - så å si driver hele staten
for egen regning. Det er vel i grunnen denne situasjon vi har i vårt land i dag:
Det er Folkets Hus som styrer gjennom et politisk parti som er i mindretall.

475 Selv om dette er en uheldig utvikling, er den iallfall forståelig. Det som ikke er
forståelig, er at flertallet i folket ikke organiserer en kraftig politisk motoffensiv
med sikte på å ta makten selv. Dette er det mest forstemmende trekk ved dagens
politiske situasjon i vårt land. Vi synes ikke å ha evne til å finne en felles
480 plattform for det flertall i vårt folk som er motstandere av det styre vi nå har.

Demokratiet er i bunn og grunn et dualistisk samfunn: Det fungerer best i
et toparti-system. Dette gjelder både de land som har parlamentarisk styreskikk,
og de land som har et mer eller mindre amerikansk system. Det politiske
485 hovedmål må i et fritt demokrati til enhver tid være å finne en plattform for et
flertall. Alt annet er i grunnen nytteløst. Dette gjelder også for vårt land i dag.
Det puslespill de små partier driver seg imellom, er et forræderi mot det sunne
demokrati. Det fører til forkalkning i det politiske blodomløps årer. I den
utstrekning de små partier i den nåværende situasjon hindrer en forening av de
490 ikke-sosialistiske krefter i vårt land, er de en fare for demokratiet, ikke et naturlig
politisk uttrykk for det.

Det er vel dessverre så at de borgerlige partier, slik som de er i dag, gir
utilstrekkelig dekning for den politiske realitet i den ikke-sosialistiske del av det
495 norske folk. De synes å se på seg selv som uttrykk for en slags «vested interests»,

organisasjoner som har en hevdvunnen rett til å dele den politiske kake mellom seg på en gang for alle fastlagt måte. Vi kan ikke komme bort fra at vår borgerlige politikk er moden for en gjennomgripende reorganiseringsprosess.

500 Det er dypt forstemmende at vi ikke har fantasi, mot og vilje til å gjennomføre denne påkrevde prosess. Til syvende og sist har vi naturligvis bare oss selv å takke for denne mangel på klarsyn og målbevissthet.

Dagens situasjon krever utvilsomt en samling av frihetens krefter i vårt folk. Det
505 må bli stadig klarere for oss at det sunne demokrati i første rekke må være en frihetsstat. Velferdsstaten må underordnes frihetsstaten. Til dette vil mange svare at vårt demokrati fremdeles er en frihetsstat på tross av all tvangøkonomi og på tross av all dirigering på andre vitale felter. Det største frihetsgode, åndsfriheten, har vi fremdeles i behold. Det er denne frihet som er nerven i det
510 ekte folkestyre. Så lenge vi har den, er det ingen virkelig fare på ferde.

Det er noe riktig, men samtidig noe vesentlig galt i dette. Det er klart at vi har åndsfrihet i vårt norske samfunn i dag. Denne frihet er riktignok noe betent, men den er på ingen måte satt ut av funksjon. Ser vi bare på den faktiske
515 situasjon, må vi altså medgi at vi tross alt fremdeles lever i et samfunn med åndsfrihet, og for så vidt i en frihetsstat.

Men når man skal vurdere en situasjon, må man ikke bare se på det aktuelle, på det som faktisk foreligger. Man må også se på det potensielle, på det som
520 fremtiden bærer i sitt skjød. Gjør man det, vil man fort oppdage at full åndsfrihet og tvangøkonomi på lang sikt ikke vil kunne eksistere ved siden av hverandre.

Hva er nå for det første åndsfrihetens rent menneskelige forutsetning?
525 Åndsfriheten må ha sin rot i et bestemt menneskesyn. Ikke ethvert menneskesyn fører logisk til et krav om åndsfrihet. Det naturalistiske menneskesyn f. eks. gir ikke grunnlag for et slikt krav. Dette menneskesyn går jo blant annet ut på at vår naturs hovedkilder ligger hinsides vår bevissthet; det som skjer i vår bevissthet, er sekundære virkninger av ubevisste eller underbevisste krefter og strømninger.

530 Det er bare det menneskesyn som antar at fornuft og samvittighet er primære faktorer i mennesket, faktorer som av seg selv kan motivere menneskelige handlinger ved siden av, ja, på tvers av instinkter og begjær, som kan gi grunnlag for et krav om åndsfrihet.

Det frie demokrati har ingen fasttømret ideologi. Men det er visse prinsipper det må basere seg på. Ett av dem kunne vi kalle rasjonalitetsprinsippet. Dette går da ut på at den enkelte i den sosiale og politiske meningskamp som stadig pågår i et fritt samfunn, og som er kjernen i vårt politiske liv, både kan la seg overbevise av andre, og selv overbevise andre, ved gode fornuftgrunner. Dersom mennesket som borger ikke hadde denne rasjonalitet, denne fornuftighet, ville meningsdannelsen i vårt samfunn bli et rent biologisk fenomen, og ytringsfriheten ville med en gang miste sin absolutte berettigelse.

I hvilket forhold står nå åndsfriheten til det økonomiske liv? Svaret på dette spørsmål er avhengig av det politisk-filosofiske grunnsyn man bekjenner seg til. Vi tar neppe munnen for full når vi påstår at den moderne sosialisme ennå ikke er kvitt sine marxistiske eggeskaller, og at den fremdeles har en slagside i deterministiske retning. Klart er det i alle fall at sosialistiske teoretikere stort sett ser på ideene som virkninger av økonomiske årsaker. Ut fra et slikt grunnsyn, hvor ideene så å si mister sin førstefødselsrett, skulle det være naturlig for sosialistene å hevde at en bunden økonomi må føre til innskrenkning av åndsfriheten. På dette punkt svikter imidlertid deres vilje til logikk. De tviholder på at tvangsøkonomi og åndsfrihet ikke er fiender. De fremstiller dem tvert om som et kjærlig søskenpar.

På den annen side, for den som hevder at ideene, iallfall i en viss utstrekning, er primære krefter, at de ikke er svinebundet av den materielle virkelighet, skulle det faktisk være en mulighet for at åndsfrihet og tvangsøkonomi skulle kunne eksistere uavhengig av hverandre. Det er et kjent historisk fenomen at tvang i mange kritiske situasjoner kan føre til sterk frihetsbevissthet, og til aktiv, ja, revolusjonær innsats for frihetens sak. Men dette gjelder, kan vi vel si, bare de akutte kriser som setter de menneskelige grunnlidenskaper i voldsom bevegelse. Det gjelder ikke en slik svinnsottig situasjon som den vi nå lever i her i landet, med en langsom og målbevisst frihetsinnskrenkning som virker kumulativt, gjennom sin sum. Det er ikke den ytre politiske voldtekt som knekker friheten. Det er bare den langsomme, ubønnhørlige tæring som kan drepe den. Åndsfriheten kan ikke myrdes forfra. Den må snikmyrdes bakfra, eller uttæres innenfra.

Friheten - og dette gjelder også åndsfriheten - har to sider som begge er vesentlige, en passiv og en aktiv. Der er en frihet fra og en frihet til. I dagens

575 situasjon er den aktive frihet uten noen som helst tvil den viktigste. Friheten må
ikke bare oppfattes som en vuggegave som er gitt oss en gang for alle av
menneskehetens gode fe, eller som en arv som skal trygges mot allehånde angrep
og overgrep. Mennesket er ikke av naturen fritt, det fødes ikke fritt. Men
580 selvutfoldelse aktivt arbeide for å bli fritt. Friheten må oppfattes som formål for
handling, som noe som skal vinnes i livet og i samfunnet, som et endemål, og
ikke bare som et utgangspunkt. Det er denne frihetsmålbevissthet som er
kjernen i menneskets frie personlighetsliv. Det er ikke minst denne aktive frihet
som hemmes av enhver form for tvangøkonomi.

585 Det er ett hovedsynspunkt som det kan være grunn til å fremheve i denne
forbindelse: Åndsfrihet og næringsfrihet er ikke to forskjellige friheter som man
uten videre kan stille ved siden av hverandre. Det kan tvert om være grunn til å
hevde at næringsfriheten, sett fra en synsvinkel, er en del av åndsfriheten. Det
590 frie økonomiske initiativ er i sitt utspring en funksjon av menneskeånden. Det
er et resultat av menneskets frie tanke og frie fantasi. Det står i dag urokkelig fast
at tvangøkonomien iallfall fratar mennesket den åndsfrihet som finner sin
naturlige utfoldelse nettopp i det frie næringsliv.

595 Men selv den som mener at ideene er grunnkrefter i virkelighetens verden, kan
ikke lukke øynene for at den materielle virkelighet på mange avgjørende vis
virker tilbake på åndslivet. Et fullt utviklet åndsliv koster til alle tider og på alle
steder penger. I dag koster det ovenikjøpet mange penger. Tvangøkonomien
fører til en opphopning av kapital på statens hender, staten blir på en måte den
600 eneste storkapitalist. Derav følger at staten blir den eneste som har råd til å holde
et fullt utviklet åndsliv i gang. Staten får, med andre ord, på grunn av den
økonomiske utvikling, en enestående maktposisjon vis-à-vis åndslivet som må
virke som et press på det. Selv om staten ikke bruker sin makt til direkte inngrep,
vil det alltid være en fare for at slike inngrep, i en endret situasjon, vil kunne skje.
605 Til dette kommer - og det er i dag det viktigste - at staten i kraft av sin
økonomiske maktposisjon ofte kommer til å velge de hovedkanaler åndslivet
skal flyte i. Dette er uforenlig med et virkelig fritt åndsliv. Åndsfriheten
forutsetter at åndskraften ikke dirigeres inn i bestemte kanaler, men får lov til å
søke sitt naturlige leie. Et åndsliv på oppdrag og anbud er uforenlig med full
610 åndsfrihet.

Vi klager i dag over en stadig økende frihetsinnskrenkning. Denne henger,

dypest sett sammen med en overhåndtagende mangel på respekt for mennesket.
615 Vi beskjeftiger oss, forekommer det meg, altfor lite med roten til dette onde.
Det nytter ikke å kreve respekt for mennesket, dersom det menneskebildet vi
har, ikke eier en viss høyhet, og dersom vi benekter at det hersker en moralsk
orden i tilværelsen. Den moralske verdensorden og den frie menneskelige
personlighet var grunnpillarene i det 19. århundres verdibygnings. Disse pillarer
620 er nå angrepet av råde, og bygningen er alt delvis rast sammen.

Vi som lever idag, har så altfor lett for å forklare dette sammenbrudd ut fra
omstendigheter som ligger utenfor vårt herredømme. Vi så på nazismen som et
fremmed, et inntrengende fenomen, og glemte at den fantes i vårt eget
625 samfunn, og til dels i våre egne hjerter. Slik ser de fleste av oss i dag også på
kommunismen. Vi gjentar og gjentar at den største fare truer utenfra. Dette er
ikke sant. Den største trussel kommer innenfra, fra oss selv.

Vi må ikke glemme at f. eks. kommunismen er et produkt av Vestens
630 sivilisasjon. Den er, som nazismen, et symptom på en krise i vår egen kultur. Det
var Vestens sivilisasjon som skapte kommunismen, og det var Vestens
sivilisasjon som smidde dens dialektiske våpen. Det er ikke bare når den angriper
Vestens kultur utenfra, at kommunismen vinner seirer. Den vinner like farlige
seirer hver gang vi selv slår feil, hver gang det oppstår et tomrom hos oss selv.
635 Kommunismen, i vid forstand, er en sykdom som brer seg i vårt eget
kulturlegeme, og det som har gitt den de gunstige vilkår for utbredelse, er først
og fremst oppløsningen av Vestens moralske samfunn og etiske idébygning.

Et samfunn kan i lengden ikke bestå dersom dets medlemmer ikke er enige om
640 et sett fundamentale prinsipper og formål. I et fritt samfunn kan denne enighet
ikke fremtvinges. Den må være til stede som en forutsetning. I årtusener har
Vestens mennesker trodd på en naturlig morallov. Platon og Aristoteles i det
gamle Hellas, Thomas Aquinas i den katolske middelalder, de store engelske
jurister i det 18. århundre, Ludvig Holberg hos oss, hadde alle denne tro. Denne
645 lov fantes opprinnelig hverken i lovbøkene eller i Guds åpenbaring, skjønt den
postulerte Guds eksistens. På grunnlag av denne anerkjennelse av en naturlig
morallov oppnådde Europa en forholdsvis høy grad av orden. Denne naturlige
morallov ble utkrystallisert i den kristne etikk, som selv om den ikke ble
praktisert over alt, ble anerkjent som en ledesnor, en standard, et fyrtårn.

650 Men dette naturlige moralske samfunn ble slått i stykker av mektige historiske

krefter som ble vakt til live av den industrielle revolusjon. Vi begynte å
fordømme den sannhet at frihet ikke kan eksistere uten orden og borgerlig dyd.
655 Det oppsto et tomrom som fyltes av Karl Marx og Friedrich Nietzsche, av det
røde, det brune, det sorte despoti, og den moderne monstrumstat ble skapt.

Respekten for mennesket kan ikke opprettholdes ved forhandlinger, økonomisk
makt og krig alene. Alt dette kan bli nødvendig, men det er ikke nok. Vi må sette
660 vårt eget hus i orden. Vårt moralske samfunn må fornyes. Der ligger den store
oppgaven for oss som lever i Europa og Amerika i dag. Vi står midt oppe i en
verdensomspennende kamp hvis dypeste motiv for oss er denne moralske
fornyelse. Skal vi vinne denne kamp på liv og død, må alle gode krefter gå
sammen. Jeg ser i dag ingen større oppgave enn denne samling av godviljens
665 menn.

Som tittel på dette foredrag har vi satt de to ord: Avgjørende år. Det år vi nå
gjennomlever, kan bli bestemmende for vår fremtid. Det kan bli et skjebnear
som knytter seg til de andre avgjørende år i vår historie. Det går et historisk pust
670 gjennom vår samtid. Vi føler at store ting er i gjære. Vi lever med ikke bare i det
aktuelle, i det som faktisk skjer i dagen. Fremtiden har alt meldt seg i våre sinn.
Vi har hørt dens forvarsel, dens vardøger. Der er en manende kraft i dette varsel.
Vi begynner å forstå at vi vil gå under dersom det ikke oppstår et nytt etisk alvor
i oss.

675 Vi har bak oss en mer enn totusenårig historie, og i dens historie er det
individets kamp med maktene i seg selv, omkring seg selv og over seg selv som
betegner den indre sammenheng. I denne kamp, som vil vare ved så lenge
mennesket fortsetter å være menneske, må vi ha en «standing law to live by», en
680 lov som ikke søker målene for menneskenes streben i en sosiologisk konstatering
av hvordan menneskene eller samfunnet er i dag, men en lov som er lagt inn i
vår natur som en evig forutsetning for det liv vi bør leve, for det gode liv som er
både vår plikt og vår rett, og som den gode stat bør hjelpe oss til å realisere.

685 Det å akseptere en slik lov kan skje bare ved en troshandling, av filosofisk eller
religiøs art. Det å bestemme en slik lovs innhold blir også i stor utstrekning en
troshandling. Og det blir i høy grad en troshandling å avgjøre hva som er dens
kilde, hvor fra den henter sin myndighet. Jeg har det inntrykk at vi i dag er i ferd
med å iføre oss det etiske alvor som er disse troshandlingers nødvendige
690 forutsetning.

Våre sinn er i oppbrudd. Vi har en vanskelig vandring foran oss. La oss til ferden styrke oss ved å drikke dypt av den humanistiske og kristne tro og livsstil som er tyve århundrers arv, og som gjennom disse tyve århundrer har inspirert Europas folk, og vårt eget ikke minst, til stadig ny innsats, til stadig nye håp.

Nøkkelordene er frihet, medfølelse, selvoppofrelse, ære, kjærlighet, ærefrykt.

Disse ord står for de sterkeste krefter i våre liv, og i dette skjebneår i vår historie trenger vi disse byggende krefter mer enn noensinne.

Kilde

Opplysningsinstituttet for fritt næringsliv.

Emner

Atomvåpen, Foredrag, Grunnloven, Velferdsstaten

URI

<https://www.virksommeord.no/tale/avgjorende-ar>